

مبانی شهرشناسی

(رشته معماری و شهرسازی)

www.ketab.ir

دکتر حمیدرضا عامری سیاهویی مهندس صابر زند

سرشناسه	: عامری سیاهویی، حمیدرضا، ۱۳۳۵-
عنوان و نام پدید آور	: مبانی شهرشناسی / حمیدرضا عامری سیاهویی، صابر زند.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: دوازده، ۱۷۷ ص: مصور.
فروست	: دانشگاه پیام نور؛ ۲۱۰۲. گروه معماری و شهرسازی؛ ۱/۱
شابک	: 978 - 964 - 14 - 0149 - 0
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا.
یادداشت	: کتابنامه: ص. [۱۷۱]-۱۷۷.
موضوع	: شهرسازی
موضوع	: شهرسازی - تاریخ
موضوع	: شهرسازی - ایران - طرح و برنامه ریزی
شناسه افزوده	: زند، صابر
شناسه افزوده	: دانشگاه پیام نور
شناسه افزوده	: Payam Noor University
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳ م ۱۶۶ع/ HT۱۶۶
رده بندی دیویی	: ۳۰۷/۱۲۱۶
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۳۳۱۱۶

مبانی شهرشناسی

مؤلفان: دکتر حمیدرضا عامری سیاهویی - مهندس صابر زند

ویراستار علمی: دکتر هادی ایوانی

ویراستار ادبی: محمدرضا ثمری

تهیه و تولید: مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام نور

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ اول اسفند ۱۳۹۳

شابک: ۰ - ۱۴۹ - ۱۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 14 - 0149 - 0

فروش این کتاب فقط از طریق نمایندگی‌های دانشگاه پیام نور مجاز می باشد و فروش

آن در سایر مراکز فروش کتاب موجب تعقیب قانونی فروشنده خواهد گردید

(کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ و متعلق به دانشگاه پیام نور است. تولید، کپی یا خلاصه برداری، نشر و ترجمه، چاپ، اقسط، توزیع گسترده، تهیه CD و... این اثر یا بخشی از آن اعم از متن، طرح پشت و روی جلد و... بدون اخذ مجوز کتبی از مرکز چاپ و توزیع دانشگاه خلاف مقررات و تعرض به حقوق مادی و معنوی دانشگاه است. متخلفین وفق قانون حمایت از مولفان و مصنفان و هنرمندان دارای مسئولیت حقوقی و کیفری بوده و تحت پیگرد قرار می گیرند.)

قیمت: ۴۸۰۰۰ ریال

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میوان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربراست. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برآیمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان، تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاورد انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلت‌گاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز ارزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

نه

یازده

۱

۱

۱

۱

۳

۵

۶

۸

۸

۹

۹

۱۱

۱۲

۱۴

۱۶

۱۷

۱۸

۱۹

۲۰

۲۱

۲۲

مقدمه

چکیده

فصل اول

اهداف کلی

اهداف یادگیری

۱-۱ شهر چیست؟

۱-۱-۱ شهر از دیدگاه قرآن مجید

۲-۱-۱ شهر از دیدگاه جمعیتی

۳-۱-۱ شهر از دیدگاه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی

۴-۱-۱ شهر از دیدگاه اقتصادی

۵-۱-۱ شهر از دیدگاه جغرافیایی

۶-۱-۱ شهر از دیدگاه تاریخی

۷-۱-۱ شهر از دیدگاه شاعران

۲-۱ مهم‌ترین و معروف‌ترین نظریه‌پردازان شهر

۱-۲-۱ شهر از دیدگاه ابن‌خلدون

۲-۲-۱ شهر از دیدگاه ابونصر فارابی

۳-۲-۱ شهر از دیدگاه امیلی دورکیم

۴-۲-۱ شهر از دیدگاه ایموس راپاپورت

۵-۲-۱ شهر از دیدگاه پل سنجر

۶-۲-۱ شهر از دیدگاه جین جیکوبز

۷-۲-۱ دیدگاه چارلز کولی

۸-۲-۱ شهر از دیدگاه دیوید هاروی

۹-۲-۱ شهر از دیدگاه فرانسیسکو خولیانو

- ۲۲ ۱-۲-۱۰ شهر از دیدگاه گوردن چایلد
- ۲۴ ۱-۲-۱۱ شهر از دیدگاه لویس مامفورد
- ۲۷ ۱-۲-۱۲ شهر از دیدگاه ماکس وبر
- ۲۸ ۱-۲-۱۳ شهر از دیدگاه سیدمحسن حبیبی
- ۳۰ ۱-۳-۳ مشخصه‌ها و ویژگی‌های شهر
- ۳۰ ۱-۳-۱ انواع شهرها
- ۳۲ ۱-۳-۲ عوامل مشخصه شهر از روستا
- ۳۳ ۱-۴-۱-۴ نگاهی گذرا به پیدایش شهر (از شهرهای نخستین تا شهر انقلاب صنعتی)
- ۳۳ ۱-۴-۱ شهر نخستین
- ۳۸ ۱-۴-۲ شهر قرون وسطایی
- ۳۹ ۱-۴-۳ شهر دوره رنسانس اروپایی
- ۴۰ ۱-۴-۴ شهر دوره اسلامی
- ۴۵ سؤالات تستی فصل اول
- ۴۶ سؤالات تشریحی فصل اول

فصل دوم

- ۴۷ اهداف کلی
- ۴۷ اهداف یادگیری
- ۴۷ ۱-۲ شهر چگونه به وجود می‌آید؟
- ۴۹ ۱-۱-۲ تکوین شهر از دیدگاه فرهنگ‌گرا
- ۵۱ ۲-۱-۲ تکوین شهر از دیدگاه عملکردگرا
- ۵۴ ۲-۲ شهر به عنوان سازوار
- ۵۵ ۱-۲-۲ رویکرد کارکردگرا
- ۶۴ ۲-۲-۲ رویکرد طبیعت‌گرا
- ۷۱ ۳-۲ شهر به عنوان مدینه بشری
- ۷۱ ۱-۳-۲ رویکرد فرهنگ‌گرا
- ۷۵ سؤالات تستی فصل دوم
- ۷۶ سؤالات تشریحی فصل دوم

فصل سوم

- ۷۷ اهداف کلی
- ۷۷ اهداف یادگیری
- ۷۷ ۱-۳ شکل شهر چیست و چگونه ساخته می‌شود؟
- ۷۹ ۱-۱-۳ شکل شهرهای نخستین
- ۸۴ ۲-۱-۳ شکل سازمان‌یافته
- ۸۷ ۳-۱-۳ شکل‌های نوگرا
- ۸۹ ۲-۳ انواع شکل شهر
- ۸۹ ۱-۲-۳ شکل آشفته یا ارگونومیک
- ۹۱ ۲-۲-۳ شکل شعاعی یا قطاعی
- ۹۳ ۳-۲-۳ شعاعی دایره‌ای
- ۹۴ ۴-۲-۳ نیمه شعاعی
- ۹۵ ۵-۲-۳ شعاعی چند هسته‌ای

۹۶	۳-۲-۶ شطرنجی منظم
۹۷	۳-۲-۷ شطرنجی شعاعی
۹۸	۳-۲-۸ شهر خطی (طولی)
۹۹	۳-۳ الگوی کالبدی شهر
۱۰۰	۳-۳-۱ شهر دارای طرح و الگوهای کالبدی آن
۱۰۸	۳-۳ باورها و فرهنگ انسانی در شکل‌گیری شهر اسلامی
۱۱۲	سؤالات تستی فصل سوم
۱۱۳	سؤالات تشریحی فصل سوم

فصل چهارم

۱۱۵	اهداف کلی
۱۱۵	اهداف یادگیری
۱۱۵	مقدمه
۱۱۶	۴-۱ مفهوم سلسله مراتب در ساختار شهری
۱۱۶	۴-۱-۱ سلسله مراتب شهری چیست؟
۱۱۷	۴-۱-۲ انواع سلسله مراتب شهری
۱۱۹	۴-۱-۳ عناصر تشکیل‌دهنده سلسله مراتب شهری
۱۲۰	۴-۲ مفهوم محله و جایگاه محله در ساختار شهر
۱۲۰	۴-۲-۱ محله چیست؟
۱۲۲	۴-۲-۲ محله از دیدگاه‌های مختلف
۱۲۴	۴-۲-۳ مفهوم محله در شهرهای ایران
۱۲۷	۴-۲-۴ جایگاه محله در شهرهای امروز ایران
۱۲۸	۴-۲-۵ واحد همسایگی و سیر تحول مفهوم محله
۱۲۸	۴-۲-۶ مشخصه‌های محله
۱۲۹	۴-۲-۷ عناصر تشکیل‌دهنده محله:
۱۲۹	۴-۲-۸ زیرساخت‌های محله
۱۳۰	۴-۲-۹ کاربری‌های مختلف در یک محله
۱۳۰	۴-۲-۱۰ نهاد تصمیم‌ساز و ناظر بر قوانین محلی
۱۳۰	۴-۲-۱۱ روند شکل‌گیری محله‌ها در شهر
۱۳۲	۴-۲-۱۲ ساختار کالبدی محله
۱۳۴	۴-۲-۱۳ تکامل نظریه محله
۱۳۵	۴-۲-۱۴ انتقاد از تئوری محله
۱۳۶	۴-۲-۱۵ مقایسه محلات در گذشته و دوران معاصر
۱۳۷	۴-۳ مفهوم مرکز در شهر و جایگاه آن در ساختار شهر
۱۳۷	۴-۳-۱ مفهوم مرکز شهر
۱۳۸	۴-۳-۲ جایگاه مرکز شهر در شهرسازی
۱۴۰	۴-۳-۳ نظریات مختلف ساخت شهر و نقش مرکز در آن‌ها
۱۴۴	۴-۳-۴ ویژگی‌های مرکز شهر
۱۴۵	۴-۳-۵ سلسله مراتب مراکز شهری
۱۴۶	سؤالات تستی فصل چهارم
۱۴۷	سؤالات تشریحی فصل چهارم

۱۴۹

۱۴۹

۱۴۹

۱۴۹

۱۵۱

۱۵۲

۱۵۵

۱۵۶

۱۵۶

۱۵۹

۱۶۱

۱۶۵

۱۶۵

۱۶۸

۱۶۹

۱۷۱

فصل پنجم

اهداف کلی

اهداف یادگیری

۱-۵ هویت شهری چیست؟

۱-۱-۵ هویت

۲-۱-۵ هویت شهری

۳-۱-۵ مهم‌ترین عوامل تشکیل‌دهنده هویت شهری

۲-۵ مشخصه و ویژگی‌های هویتی در شهر

۱-۲-۵ هویت مکانی و هویت شهری

۲-۲-۵ ابعاد هویت بخش شهر

۳-۲-۵ هویت کالبدی

۴-۲-۵ هویت در منظر

۳-۵ شهر امروز ایرانی و نوگرایی

سؤالات تستی فصل پنجم

سؤالات تشریحی فصل پنجم

منابع

مقدمه

شهر و شهرنشینی فراینده امروز نیاز به مطالعات شهری و بررسی عوامل ایجاد شهرها را برای معماران، طراحان شهری، شهرسازان و برنامه‌ریزان شهری دو چندان نموده است. شناخت تعریف و مفهوم شهر، محلات مسکونی و سلسله مراتب شکل‌گیری آن در بستر زمان امری لازم و حائز اهمیت است. در این راستا و پس از مشاهده‌ی نیاز روز افزون دانشجویان معماری، شهرسازی، برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای به منبعی جامع و سهل‌الوصول، اقدام به تهیه و تنظیم این کتاب نمودیم.

این کتاب مجموعاً شامل پنج فصل است که از تعاریف و دیدگاه‌های مختلف در باب مفهوم شهر آغاز شده و به بیان نظریه‌ها و معرفی اجزای ساختاری و سلسله مراتب شهری و در نهایت به تحلیل هویت شهری می‌پردازد.

در مجموعه‌ای که پیش رو دارید، علاوه بر توجه به جامعیت، روانی و سادگی در بیان مفاهیم، پرهیز از پرداختن به حواشی غیرضروری "در عین گسترده‌گی"، توجه و اشاره به آراء و نظریات صاحبان اندیشه متعالی نیز مدنظر قرار گرفته است.

در انتها امید است این کتاب راهی برای شناخت بیشتر مسائل مربوط به شهرسازی برای دانشجویان این رشته و رشته‌های مرتبط با آن باشد.

چکیده

مورخان، شهر را با توجه به قدمت آن، تعریف می‌کنند و از نظر اقتصاددانان، شهر به جایی اطلاق می‌شود که در آن شکلی از نظام سیاسی و مدیریتی و قانون وجود داشته باشد. یا شهر مکانی است که دارای سیاست اقتصادی باشد. شهرها نسبت به تاریخ زندگی بشر عمر کوتاهی دارند. اولین شهرهای جهان در حدود ۵۵۰۰ سال پیش پدید آمدند. این دوره زمانی شامل تمام تاریخ نوشته شده توسط بشر می‌شود، چون ثبت وقایع با پیدایش شهر توأم بوده است.

اولین تلاش‌های مهم و برجسته در عرصه‌ی شناخت شهر و پیچیدگی‌های خاص آن به قرن نوزدهم میلادی بر می‌گردد که منجر به شکل‌گیری الگوهای کارکردگرا و فرهنگ‌گرا گردید. همچنین تعمق در مفهوم شهر به عنوان یک ارگانیسم پویا از دو دیدگاه مختلف کارکردگرا و طبیعت‌گرا، تعابیری متفاوت و گاه همانند را فرا روی ما قرار می‌دهد. به طور کلی در مقیاس جهانی، شهرها بر حسب اندازه، فرم، تراکم و سایر ویژگی‌های خود متفاوت هستند. در ادبیات طراحی شهری، واژه شکل (فرم) شهر را می‌توان مترادف کالبد شهر دانست که فضاهای شهری ویژگی‌های کالبدی و کارکردی (عملکردی) متفاوتی در دوره‌های مختلف و بسترهای جغرافیایی و فرهنگی متفاوت به خود گرفته‌اند.

در شناخت شهرها فضاهای شهری از عناصر کلیدی می‌باشند. فضای شهری فضایی است که عنصری هویت‌بخش از یک شهر تلقی می‌شود؛ به طوری که اغلب شهرهای بزرگ را می‌توان به واسطه فضاهای شهری آن باز شناخت. در حالت کلی

فضاهای شهری می‌توان را در دو قالب مدرن و تاریخی گروه‌بندی نمود. نظریات ساخت شهر به شکل عمده بر ساختار فضایی و روابط اجزاء و عناصر سیستم شهری استوار بوده‌اند. در این میان هر کدام از نظریات ساخت شهر به نحوی به جایگاه بخش مرکزی در شهر توجه کرده و برای آن کارکردهایی قائل شده‌اند. در بیشتر نظریات ساخت شهر، بخش مرکزی دارای کارکردها و فعالیت‌های برتر در سطح شهر و فضای تحت نفوذ آن است و بر این اساس موقعیت آن در فضای شهری نمایان است.

امروزه در سیاست‌های نوین و مدرن شهری، هماهنگی بین فرهنگ و سیاست‌های کلان شهری و شهرسازی کم رنگ شده است. تسلط بازار، قدرت مالی، و قدرت‌های اقتصادی ویرانگر که هیچ‌گونه تعهد معنوی و اخلاقی در قبال آسایش و رفاه عمومی ندارند، تأثیرات منفی عدیده‌ای بر ساختار و پیکره شهر وارد نموده‌اند. بنابراین لازم است در نظامات شهری با ایجاد اماکن هویت‌بخش، همسو کردن طراحی شهری با جنبه‌های عملکردی، اعتقادی و اجتماعی شهروندان و نیز در نظر گرفتن اصول زیبایی‌شناسی، به فاصله گرفتن از شهرهای ناکارآمد و رسیدن به شهرهای آرمانی کوشید.